

Article Type: Research paper

Artificial Intelligence and National Identity in Iran: Perspectives and Policymaking Imperatives

*Seyed Mehdi Hosseini Taghiabad¹, Behrouz Ghezel²

1. Assistant Professor, Department of Regional Studies, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. PhD Student of Regional Studies, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

Article Info.

Received: 05/06/2025

Accepted: 13/04/2026

Available Online: 30/06/2026

Keywords:

Artificial Intelligence, National Identity, Policymaking, Semantic Infrastructure, Digital Governance.

* Corresponding Author:

Dr. Seyed Mehdi Hosseini Taghiabad

Address: Assistant Professor, Department of Regional Studies, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

E-mail: mehdiabad@ut.ac.ir

Abstract

Artificial intelligence (AI), particularly in its new generative forms and large language models, is not merely a technical tool alongside other technologies but an active mechanism that shapes content selection, credibility ranking and even the linguistic formats through which social experience is expressed. AI therefore must be examined not only at the level of "application" but also through deeper layers of data, evaluative standards and access rules that structurally determine what is considered "sayable", "visible", and "reliable". From a public policy standpoint, AI can be understood both as a "technology of governance" and as an "emergent mode of governance," encompassing a set of classification and coordination mechanisms whose political and cultural implications extend far beyond many classical regulatory approaches. Accordingly, the central question of this article is as follows: How can Iran, in the age of artificial intelligence, align technological development with the active preservation and creative renewal of national identity (in its Iranian-Islamic-revolutionary configuration), without sliding into cultural closure or harmful self-contained insularity? In response, the article, through an analytical and policy-oriented approach, proposes a framework of "cultural justice in AI" accompanied by six complementary policy pillars: (1) defining identity-sensitive domains and determining risk levels, (2) developing reliable Persian corpora and data assets, (3) designing cultural-identity evaluation benchmarks and auditing mechanisms, (4) participatory governance and data diplomacy, (5) enhancing AI literacy within identity-related and educational institutions and (6) implementing policy pilots in selected domains with iterative learning.

How to Site:

Hosseini Taghiabad, S M and Ghezel, B. (2026). Artificial Intelligence and National Identity in Iran: Perspectives and Policymaking Imperatives. *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 7(4), 178-207.

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Iranian Association of Geopolitics. This article is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

هوش مصنوعی و هویت ملی در ایران؛ چشم‌انداز و بایسته‌های سیاستگذاری

* سیدمهدی حسینی تقی‌آباد^۱، بهروز قزل^۲

۱. استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۲. دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۵ خرداد ۱۴۰۴
تاریخ پذیرش: ۲۴ فروردین ۱۴۰۵
تاریخ انتشار: ۰۹ تیر ۱۴۰۴

چکیده

هوش مصنوعی، به‌ویژه در صورت‌بندی‌های جدید مولد و مدل‌های زبانی بزرگ، نه‌تنها ابزاری فنی در کنار سایر فناوری‌ها، بلکه سازوکاری فعال است که در گزینش محتوا، رتبه‌بندی اعتبار و حتی قالب‌های زبانی بیان تجربه اجتماعی، به‌طور روزمره نقش‌آفرینی می‌کند. از این‌رو، این فناوری رانه صرفاً در سطح «کاربرد»، بلکه می‌بایست با توجه به لایه‌های عمیق‌تری در سطح داده، استانداردهای ارزیابی و قواعد دسترسی در نظر گرفت که به‌صورت ساختاری، تعیین می‌کند که چه چیزی «قابل گفتن»، «قابل دیدن» و «قابل اتکا» است. در چشم‌انداز سیاستگذاری عمومی، می‌توان هوش مصنوعی را هم «فناوری حکمرانی» و هم «شکلی نوظهور از حکمرانی» دانست؛ شامل مجموعه‌ای از سازوکارهای طبقه‌بندی و هماهنگ‌سازی که پیامدهای سیاسی و فرهنگی آن، از بسیاری تنظیم‌گری‌های کلاسیک فراتر است. بر همین اساس، مسئله اصلی این مقاله نیز چنین صورت‌بندی شده است: ایران چگونه می‌تواند در عصر هوش مصنوعی، توسعه فناوری‌ها را با صیانت فعال و بازآفرینی خلاق هویت ملی (در ترکیب ایرانی-اسلامی-انقلابی) هم‌راستا کند، بی‌آنکه به انسداد فرهنگی یا خودبستگی زبان‌بار دچار شود؟ در پاسخ، مقاله کوشیده است تا با روشی تحلیلی و سیاست‌محور، قالب «عدالت فرهنگی در هوش مصنوعی» و شش محور سیاستی مکمل را پیشنهاد کند: (۱) تعریف حوزه‌های حساس هویتی و تعیین سطح ریسک، (۲) ایجاد پیکره‌داده‌ها و دارایی‌های داده‌ای فارسی قابل اتکا، (۳) طراحی معیارهای ارزیابی فرهنگی-هویتی و سازوکار ممیزی، (۴) حکمرانی مشارکتی و دیپلماسی داده، (۵) ارتقای دانش هوش مصنوعی در نهادهای هویتی و آموزشی و (۶) اجرای پایلوت‌های سیاستی در حوزه‌های منتخب و یادگیری تدریجی.

کلیدواژه‌ها:

هوش مصنوعی، هویت ملی، سیاستگذاری، زیرساخت معنا، حکمرانی دیجیتال.

* نویسنده مسئول:

دکتر خلیل اله سردار نیا
نشانی: استاد، علوم سیاسی،
دانشگاه شیراز، شیراز، ایران
پست الکترونیک:
mehdiabad@ut.ac.ir

استناد به این مقاله:

حسینی تقی‌آباد، سیدمهدی و قزل، بهروز. (۱۴۰۵). هوش مصنوعی و هویت ملی در ایران؛ چشم‌انداز و بایسته‌های سیاستگذاری. *مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام*، ۷(۴)، ۱۷۸-۲۰۷.

۱. مقدمه

تحولِ اخیرِ هوش مصنوعی^۱ را باید بخشی از دگرگونی بزرگ‌تری دانست که طی آن، «زیرساخت‌های دیجیتال» از سطح انتقالِ اطلاعات به سطح سازمان‌دهی معنا و داوری درباره حقیقت و اعتبار نزدیک شده است (Sourati & Evans, 2023: 1682-1696). در تجربه روزمره، زمانی، موتور جست‌وجو و شبکه اجتماعی درگاه اصلی مواجهه با جهانِ اطلاعات به‌شمار می‌رفت؛ اما اکنون مدل‌های زبانی و سامانه‌های مولد، خود به «هم‌صحبت»، «مفسر»، «خلاصه‌ساز» و «پیشنهاددهنده» تبدیل شده است و همین نقش میانجی‌گرانه باعث می‌شود که پرسش از هویت ملی، دیگر در سطح نمادها و محتوا متوقف نمانده، بلکه به لایه‌های داده، طراحی و تنظیم‌گری پیوند بخورد (Lane et al., 2024). این وضعیت برای ایران، به‌منزله جامعه‌ای که هم‌زمان با فشارهای ژئوپلیتیک، مؤلفه زبان فارسی به‌عنوان سرمایه وحدت ملی و حساسیت‌های دینی و انقلابی در عرصه عمومی را داراست، اهمیتی دوچندان دارد. چراکه مسئله، فقط این نیست که «هوش مصنوعی چه محتوایی تولید می‌کند»، بلکه این است که چه داده‌ای را معتبر می‌داند، چه تنوعی از سبک‌های زبانی و روایت‌های تاریخی را بازنمایی می‌کند و در عمل چه چیزی را به‌عنوان نسخه غالبِ فهم جهان به کاربر تحمیل کرده یا پیشنهاد می‌دهد (Moller et al., 2025; Pan et al., 2024).

با این حال، سیاستگذاری داخلی در حوزه هوش مصنوعی، ممکن است به دوگانه ساده‌انگارانه «فرصت/تهدید» فروکاسته شده، یا در سطح برنامه‌های کلی توسعه اقتصاد دیجیتال باقی بماند. در شرایطی که در سطح بین‌المللی، بررسی راهبردهای ملی نشان می‌دهد که دولت‌ها معمولاً ترکیبی از اخلاق‌محوری، انعطاف نهادی و نوعی «نامعینی کارکردی» را برمی‌گزینند تا هم مسیر توسعه فناوری هموار شده و هم امکان مداخله تنظیم‌گرانه حفظ شود (Dubois & Walzak, 2025)؛ برای ایران، اتکا به کلی‌گویی‌های اخلاقی بدون سازکارهای اجرایی، می‌تواند به شکاف میان «گفتمان» و «واقعیت فنی» بینجامد؛ از سوی دیگر، تنظیم‌گری سخت‌گیرانه نیز بدون مشارکت اجتماعی، زیرساخت داده و ارزیابی بومی، ممکن است هم نوآوری را فرسوده کند و هم به دورزدن مقررات و شکل‌گیری بازارهای غیررسمی منتهی شود. بنابراین، چارچوبی که هم به «هویت» به‌مثابه مسئله سیاست عمومی توجه کرده و هم از نظر فنی و نهادی، قابل پیاده‌سازی و قابل ارزیابی باشد، یکی از ضرورت‌های جدی است؛ و این، همان پرسش اصلی

1. Artificial intelligence (AI)

پژوهش حاضر است که در عصر هوش مصنوعی، ایران چگونه می‌تواند توسعه فناورانه را با صیانت فعال و بازآفرینی خلاق هویت ملی (در ترکیب ایرانی-اسلامی-انقلابی) هم‌راستا کند، بی‌آنکه به انسداد فرهنگی یا خودبسندگی زیان‌بار دچار شود؟

بر این اساس، پژوهش، با روشی تحلیلی-مفهومی و سیاست‌محور می‌کوشد تا یک «چارچوب تصمیم‌پذیر» برای سیاست‌گذاری (به‌جای آزمون تجربی یک فرضیه محدود) ارائه کند؛ چارچوبی که بتواند در نهادهای حاکمیتی و تنظیم‌گر، به زبان برنامه، معیار و سازگار تبدیل شود. بدین منظور، سه مسیر تحلیلی به‌صورت هم‌افزا مورد توجه قرار گرفته است؛ مسیر نخست، مرور و بازسازی انتقادی ادبیات حکمرانی هوش مصنوعی است؛ به‌ویژه بحث‌هایی که نشان می‌دهد دولت‌ها باید هم‌زمان نقش «تسهیل‌گر توسعه» و «تضمین‌کننده کاهش ریسک و مشارکت اجتماعی» را ایفا کنند و حکمرانی هوش مصنوعی را به‌مثابه حوزه‌ای کم‌توسعه یافته اما دارای فوریت در سیاست عمومی بنگرند (Chan, 2023). مسیر دوم، تمرکز بر ویژگی‌های خاص هوش مصنوعی مولد است؛ فناوری‌ای که علاوه بر سوگیری، مخاطراتی مانند توهم‌زایی، نشت اطلاعات حساس، دشواری کنترل و عدم شفافیت را به همراه دارد و بنابراین، تنظیم‌گری آن ناگزیر باید «پیش‌دستانه، مشارکتی و تطبیقی» طراحی شود (Walter, 2024: 1-29). مسیر سوم نیز، اتصال این مباحث به صورت‌بندی بومی هویت ملی در ایران است؛ یعنی تلاش برای ترجمه مفاهیم انتزاعی حکمرانی (داده، معیار، ممیزی، پاسخگویی) به زبان حوزه‌های هویتی (زبان فارسی، حافظه تاریخی، مرجعیت دینی، روایت انقلاب و انسجام اجتماعی).

محدودیت روشی مهم در پژوهش حاضر این است که بسیاری از بحث‌های هویتی در ایران، یا در سطح هنجاری باقی می‌ماند یا داده‌های عمومی کافی برای سنجش‌های کمی دقیق در دسترس نیست؛ بنابراین، پژوهش، به‌جای ادعای «پیش‌بینی قطعی»، بر «طراحی گزینه‌های سیاستی و مسیر یادگیری» تکیه می‌کند. الگویی مبتنی بر پیشنهاد پاپلوت، ارزیابی، بازنگری و نهادینه‌سازی.

۲. پیشینه پژوهش

با توجه به شتاب فزاینده تحولات در حوزه هوش مصنوعی، گسترش کاربست آن در عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی و افزایش توجه دولت‌ها، از جمله جمهوری اسلامی ایران به ابعاد راهبردی این فناوری، تولیدات علمی مرتبط با هوش مصنوعی در سال‌های اخیر رشد

قابل توجهی یافته است. با این همه، مرور پژوهش‌های داخلی نشان می‌دهد که نسبت میان هوش مصنوعی و هویت ملی، به‌ویژه در صورت‌بندی ایرانی-اسلامی-انقلابی آن، به‌صورت مستقل و منسجم کمتر موضوع مطالعه قرار گرفته است.

در این میان، صادقیان (۱۴۰۴) با تفکیک دو سطح «حکمرانی هوش مصنوعی» و «حکمرانی بر هوش مصنوعی» کوشیده است چارچوبی برای مواجهه با چالش‌های این فناوری ارائه دهد. یافته‌های وی نشان می‌دهد که هوش مصنوعی می‌تواند به ارتقای دقت تصمیم‌گیری، بهینه‌سازی تخصیص منابع و افزایش شفافیت در حکمرانی یاری رساند، اما در همان حال، مسائل مهم اخلاقی، حقوقی و نظارتی را نیز پیش می‌کشد؛ از این رو، مدل سه‌بعدی حکمرانی هوش مصنوعی به‌عنوان پاسخ پیشنهادی این پژوهش مطرح شده است. کرمی و متقی‌دستتایی (۱۴۰۳) نیز با تمرکز بر تأثیر هوش مصنوعی بر دیپلماسی عمومی نشان داده‌اند که کار با کلان‌داده و بهره‌گیری از قابلیت‌های این فناوری، برای دیپلمات‌ها مزیت رقابتی ایجاد می‌کند و الگوهای ارتباطی دولت‌ها با افکار عمومی را دگرگون می‌سازد. از نظر آنان، هوش مصنوعی می‌تواند دامنه و اثربخشی ابتکارات دیپلماسی عمومی را افزایش داده و مناسبات سنتی این حوزه را به سوی سازوکارهای چابک‌تر و شبکه‌ای‌تر سوق دهد.

رحمانی و همکاران (۱۴۰۳) در بررسی نقش مدیریت استراتژیک اخلاق در عصر هوش مصنوعی، ضمن تأکید بر ظرفیت این فناوری در پیش‌بینی دقیق‌تر سناریوها و پشتیبانی از تصمیم‌گیری راهبردی، بر ضرورت مدیریت پیامدهای اخلاقی آن نیز انگشت نهاده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که پیوند میان هوش مصنوعی و اصول اخلاقی، در صورت طراحی و هدایت مناسب، می‌تواند هم کیفیت تصمیم‌گیری را ارتقا دهد و هم از شدت مخاطرات احتمالی بکاهد. کره‌پوری و اسلامی (۱۴۰۳) نیز با رویکردی تفسیری و مبتنی بر چارچوب نظری جان مارو، کوشیده‌اند حاکمیت هوش مصنوعی را از منظر پدیدارشناسی سیاسی تبیین کنند. یافته‌های آنان حاکی از آن است که این صورت از حاکمیت، با قاب‌بندی انسان و ریاضی‌سازی وجود و معنا همراه است؛ فرایندی که لزوماً با تعالی فلسفی هستی و آزادی انسان همسو نیست. در امتداد همین ملاحظات، حامد اجاقی و همکاران (۱۴۰۳) در ارائه چارچوبی نظری برای روش‌شناسی هنجارگذاری هوش مصنوعی، چهار سطح تطویری ارشادی، توصیفی، ساختاری و ایجابی را مطرح کرده‌اند که هر یک به‌ترتیب کارکردهایی چون رونق شکوفایی، رشد ادراک، رفع موانع و تعمیم قواعد را دنبال می‌کند.

از سوی دیگر، محمدی منفرد و تقی پورجاوی (۱۴۰۳) تأثیر هوش مصنوعی بر ماهیت جنگ را از منظر اسناد رژیم صهیونیستی بررسی کرده‌اند. آنان با تکیه بر برنامه‌های ملی، راهبردها و ابتکارات مرتبط با هوش مصنوعی نشان داده‌اند که این رژیم در پی پیشبرد توسعه این حوزه در ابعاد نظامی، امنیتی و اقتصادی است؛ هرچند در اسناد رسمی، از تصریح مستقیم به برخی وجوه نظامی و امنیتی پرهیز شده است. همچنین رشیدی (۱۴۰۳) در تبیین چالش‌های دموکراسی در عصر دیجیتال به این نتیجه رسیده است که هوش مصنوعی، در کنار ظرفیت‌هایی برای بهبود عملکرد دموکراسی، می‌تواند زمینه‌ساز مخاطراتی جدی همچون دستکاری افکار عمومی، مخدوش شدن محیط اطلاعاتی، تعمیق شکاف دیجیتال، گسترش نابرابری و تبعیض، و در نهایت تقویت گرایش‌های تمامیت‌خواه شود.

در مجموع، مرور ادبیات نشان می‌دهد که هرچند پژوهش‌های داخلی درباره هوش مصنوعی در حال گسترش است، تمرکز غالب آنها بر ساحت‌هایی چون حکمرانی، اخلاق، دیپلماسی، جنگ و دموکراسی قرار دارد و نسبت این فناوری با هویت ملی هنوز به‌طور مستقیم و روشمند صورت‌بندی نشده است. این در حالی است که در ادبیات بین‌المللی، پیوند میان حکمرانی هوش مصنوعی، قدرت الگوریتمی، مخاطرات مولدها، و ضرورت سازوکارهای مشارکتی و پاسخگو، به‌صورت فزاینده‌ای در حال جلب توجه است. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ را در سطحی نظری و سیاستی، با تمرکز بر نسبت هوش مصنوعی و هویت ملی در ایران، مورد توجه قرار دهد.

۳. چشم‌انداز نظری: هوش مصنوعی به‌مثابه زیرساخت معنا و صورت‌بندی عدالت فرهنگی

برای فهم نسبت هوش مصنوعی و هویت ملی، می‌بایست از تلقی «هوش مصنوعی به‌عنوان ابزار خنثی» فاصله گرفت و آن‌را در جایگاه «زیرساخت معنا» بازشناخت (Bareis & Katzenbach, 2021). زیرساختی، شامل مجموعه‌ای از سازکارهای فنی و نهادی که نه تنها تعیین می‌کند چه صورت‌هایی از زبان، دانش و روایت در مقیاس وسیع بازتولید شود، بلکه اساساً قواعد «مشروعیت» گفتار و «امکانپذیری» بازنمایی را نیز دیکته می‌کند (Viberg et al., 2024; Cesur, 2024). اینجاست که پیوند میان ادبیات زیرساخت‌های دیجیتال و نظریه انتقادی قدرت

ضرورت می‌یابد. همانطور که می‌جیاس و کالدوری در کتاب ربایش داده^۲ (۲۰۲۴) استدلال می‌کنند، آنچه در اقتصاد سیاسی پلتفرم‌ها رخ می‌دهد، صرفاً استخراج اطلاعات نیست، بلکه شکلی نوین از «استعمار داده^۳» است که در آن، منابع فرهنگی و معنایی بومی به مثابه مواد خام برای تغذیه سیستم‌های مولد استخراج شده و پس از فرآوری، به صورت کلیشه‌ها و انگاره‌های مسلط به جوامع بازگردانده می‌شود (Mejias & Couldry, 2024). این فرایند که در آن، الگوهای داده‌کاوی را می‌توان میراث‌دار ساختارهای استعماری گذشته دانست، به‌طور مستقیم با ایده حاکمیت فرهنگی و هویتی در تضاد است. چراکه مدل‌های زبانی بزرگ، با تکیه بر داده‌های نامتوازنِ عمدتاً انگلیسی‌زبان و مبتنی بر معرفت‌شناسی غربی، به عاملانی برای تثبیت «هژمونی الگوریتمی» تبدیل شده است که از طریق نحو‌زبان و ساختارهای زبانی به‌ظاهر خنثی، سلسله‌مراتب‌های فرهنگی و اجتماعی را بازتولید و تشدید می‌کند. به بیان دقیق‌تر، مدل‌های زبانی بزرگ «ماشین‌های رمزگذاری، تکرار و تقویت سلسله‌مراتب‌های اجتماعی و فرهنگی» است که به‌عنوان «عاملان ضمنی حکمرانی نرم» عمل کرده و از طریق اولویت‌های نحوی و سبکی خود، نه فقط آنچه می‌گوییم، بلکه چگونگی اندیشیدن و ارتباط ما با یکدیگر را نیز بازیگر بندی می‌کند (The syntax of power, 2025). این نکته زمانی روشن‌تر خواهد شد که به نقش هوش مصنوعی در تولید دانش و هدایت «مسیرهای نیل به دانش» نگریده شود؛ چراکه مدل‌ها، اگر صرفاً بر «محتوا» تکیه کرده و زمینه انسانی تولید دانش را نادیده بگیرد، پیش‌بینی‌ها و پیشنهادهای آنها محدود و گاه گمراه‌کننده خواهد بود. اما هنگامی که توزیع تخصص و رفتار انسانی وارد مدل‌سازی شود، توان پیش‌بینی و کیفیت پیشنهادها به شکل معناداری تغییر می‌یابد (Graziani et al., 2022: 3473-3504). ترجمه سیاستی این گزاره برای مسئله هویت چنین است: اگر مدل‌های زبانی و سامانه‌های مولد، بدون درک بافت اجتماعی-فرهنگی فارسی و بدون داده‌های نمایان‌گر سنت‌های فکری، دینی و تاریخی ایران توسعه یابد، خروجی ظاهراً «روان» آنها نه تنها ممکن است در سطح معناشناختی، ساده‌ساز، کلیشه‌ساز یا تحریف‌گر باشد، بلکه در لایه‌ای عمیق‌تر، به تضعیف ظرفیت‌های شناختی و زبانی جمعی می‌انجامد؛ یعنی در همان نقطه‌ای که هویت جمعی به ظرفیت‌های زبانی، بینامتنیت و زمینه تاریخی وابسته است. پژوهشگران هشدار داده‌اند که توسعه نامتوازن هوش مصنوعی می‌تواند به «همگن‌سازی فرهنگی» و «فرسایش حاکمیت فرهنگی» منجر شود (BRAID Researchers, 2024).

2. Data Grab

3. Data Colonialism

(2025; UN Expert Mechanism on the Right to Development, 2025).

در ادبیات اخلاق و حکمرانی هوش مصنوعی، عدالت تنها به معنای «دسترسی برابر» نیست، بلکه به معنای توزیع منصفانه منافع و مضرات و نیز طراحی سازکارهایی است که از به حاشیه رفتن گروه‌ها و ارزش‌ها جلوگیری کند (Stanger et al., 2024). حال، اگر این ایده به سطح فرهنگی منتقل شود، «عدالت فرهنگی» یعنی تضمین اینکه زبان فارسی، گویش‌ها و سبک‌های متنوع بیان و نیز روایت‌های مرکزی تاریخ، دین و انقلاب، صرفاً مصرف‌کننده محصولات فناورانه نبوده، بلکه در لایه داده، در معیارهای ارزیابی و در نهادهای تصمیم‌گیری، سهم مؤثر داشته باشند. چراکه بسیاری از بی‌عدالتی‌های فرهنگی در هوش مصنوعی، نه در «متن خروجی» بلکه در «نامرئیات زیرساختی» رخ می‌دهد؛ یعنی در اینکه چه داده‌ای گردآوری و پاکسازی می‌شود، چه چیزی برچسب می‌خورد، چه چیزی مجاز به استفاده در آموزش است و در نهایت چه چیزی معیار «کیفیت» و «اعتبار» تلقی می‌شود. کیت کرافورد در کتاب «اطلس هوش مصنوعی»^۴ (۲۰۲۱) با تشریح زیرساخت‌های مادی و معرفتی هوش مصنوعی، به خوبی نشان می‌دهد که این سیستم‌ها به‌رغم ظاهر بی‌طرف و عینی خود، برای خدمت به منافع گروه‌های خاص و تشدید نظام‌های قدرت موجود طراحی شده است (Crawford, 2021). بنابراین، دفاع از عدالت فرهنگی در عصر هوش مصنوعی، مستلزم مقابله با «ربایش داده» و بازپس‌گیری حاکمیت بر روایت‌های هویتی است.

در این چارچوب، زبان فارسی صرفاً یک متغیر فنی نیست، بلکه یک مسئله حاکمیتی فرهنگی است. وجود بنچمارک‌ها (معیارهای سنجش) و مجموعه چالش‌های استاندارد برای سنجش فهم زبان فارسی نشان می‌دهد که حتی در سطح ارزیابی مدل‌ها نیز، کمبود منابع و معیارهای پایدار می‌تواند مسیر پیشرفت را کند و ناهمگون سازد و از سوی دیگر، هرگاه معیارهای بومی ایجاد شده، امکان مقایسه، بهبود و سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد بیشتر شده است (Farrell, 2025). بر همین مبنا، پیوند میان «عدالت فرهنگی» و «داریی‌های داده‌ای/معیاری» قابل تشخیص است. اگر تولید و نگهداری پیکره‌داده‌ها و معیارهای فارسی، از سوی دولت و نهادهای عمومی و علمی، به‌عنوان کالای عمومی در نظر گرفته شود، آنگاه سیاست هویتی از سطح شعار به سطح زیرساخت منتقل خواهد شد.

4. Atlas of AI

اما عدالت فرهنگی فقط مسئله «فنی‌سازی زبان» هم نیست. هوش مصنوعی مولد، در دل مناقشات جهانی حکمرانی نیز قرار گرفته است. تحلیل قاب‌بندی اسناد سیاستی نشان می‌دهد که «حکمرانی»، اغلب به‌عنوان پاسخی برای حل مناقشه‌های اجتماعی پیرامون هوش مصنوعی عرضه می‌شود و بر نقش‌های فعال‌تر دولت و جامعه تأکید می‌گردد، هرچند در عمل با خطر کلی‌گویی یا گرفتارشدن در سازکارهای کم‌اثر مواجه است (Yu et al., 2022: 2646-2673). در موج جدید بحث‌ها پیرامون هوش مصنوعی مولد نیز هشدار داده شده که بسیاری از ابتکارات بین‌المللی به «مدیریت ریسک» فروکاسته می‌شود و نقش عمومی و جهت‌دهی دموکراتیک فناوری، کماکان محدود است؛ وضعیتی که می‌تواند به تداوم عدم توازن قدرت میان چند کشور/شرکت و سایر جوامع بیانجامد (Sui & Shen & Zhou, 2024). برای ایران، این بدان معنا است که اگر «دیپلماسی داده» و حضور فعال در سازکارهای استانداردگذاری و گفت‌وگوهای منطقه‌ای/جهانی جدی گرفته نشود، حتی در صورت توسعه داخلی، قواعد بازی جهانی می‌تواند به‌شکلی ترسیم شود که زبان و هویت ایرانی را در حاشیه قرار دهد.

از این‌رو در چشم‌انداز نظری این پژوهش:

۱) هوش مصنوعی نه صرفاً ابزار، بلکه زیرساخت تولید معنا و عرصه جدیدی برای اعمال «استعمار داده» و «حکمرانی نرم الگوریتمی» است و لذا سیاستگذاری آن، به‌طور جدایی‌ناپذیر، بخشی از سیاستگذاری فرهنگی و حاکمیتی است؛

۲) عدالت فرهنگی در هوش مصنوعی نیازمند مداخله فعال در لایه‌های زیرساختی داده، معیارها، ممیزی و حکمرانی مشارکتی (و نه صرفاً تولید محتوا) است تا از بازتولید هژمونی‌های الگوریتمی و یکدست‌سازی فرهنگی جلوگیری کند؛

۳) زبان فارسی و مؤلفه‌های هویتی ایران می‌بایست به «استانداردهای قابل‌سنجش» و «نهادهای پاسخگو» ترجمه شود تا سیاستگذاری پیرامون آن، از سطح آرمان‌های کلی به سطح اقدامات اجرایی مؤثر و مستقل منتقل شود.

۴. هویت ملی ایران در مواجهه با هوش مصنوعی

هویت ملی در ایران، در روایت رسمی پس از انقلاب، معمولاً به‌صورت ترکیبی پویا از سه مؤلفه ایرانی، اسلامی و انقلابی صورت‌بندی می‌شود (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۱)

اهمیت این سه‌گانه برای بحث هوش مصنوعی در این است که هر مؤلفه، هم «حوزه‌های حساس» خاص خود را دارد (مثلاً زبان و تاریخ، مرجعیت و مناسک، ارزش‌های سیاسی و نمادهای انقلاب) و هم «آسیب‌پذیری‌های» متفاوتی در برابر فناوری‌های مولد و توصیه‌گر دارد. برای نمونه، اگر هوش مصنوعی در حوزه خدمات دینی آنلاین یا پاسخگویی فقهی/اکلامی به‌کار گرفته شود، مسئله فقط صحت اطلاعات نیست؛ بلکه موضوع «مرجعیت»، «اعتماد» و «شیوه صورت‌بندی پرسش و پاسخ» است. همچنین در حوزه هویت ایرانی، مسئله فقط تولید متن فارسی نیست؛ بلکه دقت در بینامتنیت ادبی، حساسیت‌های تاریخی و جلوگیری از کلیشه‌سازی درباره ایران و ایرانی است. در مؤلفه انقلابی نیز مسئله به روایت‌پردازی سیاسی، بازنمایی تاریخ معاصر و مدیریت قطبی‌سازی و اطلاعات نادرست گره می‌خورد؛ به‌ویژه وقتی هوش مصنوعی به تولیدکننده انبوه محتوا و «تقویت‌کننده» چرخه‌های رسانه‌ای تبدیل می‌شود.

۴-۱. بُعد اسلامی هویت ملی: مرجعیت، مناسک و «تفسیر/فتوا» در محیط‌های مولد

اگر لایه اسلامی هویت ملی صرفاً به «حضور نمادهای دینی» فرو کاسته نشود، با شبکه‌ای از مرجعیت، اعتماد، شیوه انتقال دانش دینی و تجربه‌زیسته دینداری روبه‌رو خواهیم بود که در آن، اعتبار گفتار دینی معمولاً از مسیر زنجیره‌های شناخته‌شده (استاد-شاگرد، نهاد آموزشی، نظام اجتهاد و سازوکارهای پرسش و پاسخگویی) تثبیت می‌شود. در شرایطی که، ورود هوش مصنوعی مولد این الگورا دگرگون می‌کند؛ چراکه سامانه می‌تواند از «کانال انتقال» به «کنشگر تولیدکننده پاسخ» تبدیل شود و در جایگاه چت‌بات^۵ دینی، مشاور اخلاقی، یا پاسخ‌گوی پرسش‌های اعتقادی ظاهر گردد؛ درست در همین نقطه، مسئله اصلی برای سیاستگذاری هویت‌محور این است که کاربر، پاسخ را به‌مثابه «سخن معتبر» تجربه می‌کند، حتی وقتی در پس‌زمینه آن، نه روش اجتهادی روشن وجود دارد و نه امکان پیگیری مسئولیت علمی و نهادی. چنان‌که پیشتر اشاره شد پژوهش‌های حکمرانی هوش مصنوعی مولد بر این تأکید می‌کنند که این سامانه‌ها در معرض خطاهای خاصی مانند توهم‌زایی، نشت اطلاعات حساس و دشواری کنترل و راستی‌آزمایی هستند و همین ویژگی‌ها، ریسک را در حوزه‌های ارزش‌محور (از جمله دین) تشدید می‌کند (Taeiagh, 2021).

در چنین زمینه‌ای، «ریسک هویتی اسلامی» را می‌توان در سه سازکار اصلی دید: (۱) تضعیف

5. Chatbot

مرجعیت از طریق برابرسازی صوری همه پاسخ‌ها (پاسخ عالم، پاسخ سامانه، پاسخ کانال ناشناس) در یک رابط کاربری یکسان؛ (۲) تقلیل گرایمی معرفتی، به معنای تبدیل مسائل پیچیده فقهی/اکلامی به نسخه‌های کوتاه و فوری که بافت تاریخی، اختلاف نظرها و شروط استنباط را حذف می‌کند و (۳) جابه‌جایی آرام معیار دینداری از «التزام آگاهانه» به «مصرف توصیه‌های فوری» که در بلندمدت می‌تواند صورت‌بندی هویت دینی را فردگرایانه‌تر کرده و پیوندهای آن را با نهادهای دانشی تضعیف کند (Latifi, 2024).

با تمام این‌ها، برخی فرصت‌های واقعی نیز در این زمینه قابل شناسایی است: اگر راهبرد ملی، به جای مواجهه سلبی کلی، به سمت «سامانه‌های بازیابی و آموزش تحت نظارت متخصص» حرکت کند، هوش مصنوعی می‌تواند در سازمان‌دهی منابع، تسهیل دسترسی به متون و آموزش لایه‌مند مباحث به طلاب و دانشجویان مفید باشد (Bartsch et al., 2025)، اما شرط تحقق این فرصت‌ها، روشن‌بودن «زنجیره پاسخگویی» و امکان ممیزی و تصحیح نهادی است، نه اتکای صرف به محبوبیت و مقبولیت عمومی.

۴-۲. بُعد ایرانی هویت ملی: زبان فارسی، حافظه تاریخی-ادبی و بازنمایی فرهنگی در داده و مدل

در بُعد ایرانی هویت ملی، زبان فارسی دارای نقشی زیرساختی است. چراکه هم حامل حافظه ادبی و تاریخی به شمار می‌رود و هم میدان بازتولید پیوندهای اجتماعی و احساس تعلق است. حال، نقش آفرینی هوش مصنوعی مولد نیز، دقیقاً در همین نقطه برجسته می‌شود (Bom-masani, 2022)؛ چراکه چنین سامانه‌ای، «تولید متن»، «بازنویسی» و «خلاصه‌سازی» را در مقیاس انبوه ممکن می‌سازد و به تدریج می‌تواند سبک نوشتار عمومی، معیارهای صحت و فصاحت و حتی دستورکارهای فرهنگی را شکل دهد مسئله کلیدی برای ایران این است که کیفیت و جهت‌گیری خروجی‌های فارسی، به‌طور مستقیم تابع سیاست داده (چه متونی گردآوری و وزن‌دهی می‌شود)، سیاست ارزیابی (چه چیزی «خروجی خوب» تلقی می‌شود) و سیاست استقرار (این سامانه‌ها در آموزش، رسانه، یا خدمات عمومی با چه محدودیت‌هایی به کار می‌رود) است. ادبیات سوگیری در سامانه‌های داده‌محور نشان می‌دهد که این اختلال، ضرورتاً برآمده از «سوءنیت» نیست، بلکه می‌تواند در گردآوری، برچسب‌گذاری، پیش‌پردازش و حتی در انتخاب متغیرهای ظاهراً خنثی نیز بازتولید شود (Ntoutsis et al., 2020)؛ بنابراین،

اگر «پیکره‌داده»^۶ های فارسی نامتوازن باشد (مثلا، صرفا بر چند منبع محدود رسانه‌ای یا سبک معیار رسمی متمرکز شود)، خروجی‌ها نیز ناخواسته به سمت یکدست‌سازی زبانی و حاشیه‌رانی گونه‌های بیانی متنوع میل می‌کند.

در این زمینه، دو وجه ریسک هویتی قابل اشاره است: وجه نخست، «کاهش تنوع مشروع» درون زبان و فرهنگ است؛ یعنی گویش‌ها، سبک‌های ادبی و صداها، اجتماعی کم‌نماینده، در رقابت الگوریتمی به حاشیه رانده می‌شود. وجه دوم نیز، «بازنمایی بیرونی کلیشه‌ای» است؛ چراکه بسیاری از سامانه‌های مولد عمومی، مبتنی بر منابع جهانی آموزش می‌بینند و اگر راهبردی ملی برای تغذیه مدل‌ها از منابع داخلی معتبر، متنوع و مستند فراهم نباشد، کلیشه‌ها و خطاهای بازنمایی شده می‌تواند با ظاهری فنی و قاطع، در خروجی‌ها تثبیت شود. در عین حال که در برابر چنین تهدیداتی، فرصت‌هایی شامل «نگاه به زبان فارسی به مثابه کالای عمومی دیجیتال» و «سرمایه‌گذاری روی پیکره‌داده‌های باز (گُرپوس‌های دسترس‌پذیر)»، «معیارهای سنجش (بنچمارک‌های) بومی» و «چرخه بهبود مستمر» (Colace et al., 2025) می‌تواند حضور فارسی را در زیست‌بوم هوش مصنوعی تقویت کرده و وابستگی به مدل‌های بیرونی را کاهش دهد.

۴-۳. بُعد انقلابی هویت ملی: روایت سیاسی و عدالت‌خواهی در عصر محتوای مولد

بعد انقلابی هویت ملی در ایران، علاوه بر لایه‌های ارزشی (استقلال، عدالت‌خواهی، نفی سلطه)، با «روایت» نیز پیوند خورده است. روایت از گذشته نزدیک، روایت از کنش جمعی و روایت از نسبت ایران با جهان. در عصر محتوای مولد، ظرفیت تولید انبوه متن، تصویر و صدا، میدان روایت را دگرگون کرده است. جعل عمیق^۷، بازترکیب گزینشی داده‌ها و تولید روایت‌های ظاهرا مستند می‌تواند هزینه دستکاری ادراک عمومی را کاهش دهد و در عین حال، کار تشخیص حقیقت را برای کاربر عادی دشوارتر کند (Alrhoun et al., 2020; Venugopal et al., 2024; Abrar et al., 2025). در این وضعیت، سیاست‌گذاری هویت‌محور باید پذیرد که مسئله فقط «محتوای نادرست» نیست، بلکه تغییر ساختار اعتماد عمومی است. زیرا، وقتی مرز میان سند، تفسیر و جعل مبهم می‌شود، جامعه یا در بدبینی فراگیر گرفتار می‌شود و یا ممکن است به اتکای بی‌رویه به منابع همسو دچار شود.

۶. گُرپوس / Corpus/ Corpora

7. Deepfake

۵. نقشه «ریسک هویتی» و حوزه‌های حساس در ایران: از محتوا تا زیرساخت حکمرانی

با کنار هم قرار دادن سه بُعد ایرانی، اسلامی و انقلابی، می‌توان نقشه‌ای از حوزه‌های حساس ترسیم کرد که در آن، ریسک هویتی صرفاً پیامد یک خروجی نامناسب نیست، بلکه حاصل برهم‌کنش داده، معیارهای ارزیابی، طراحی رابط، مدل کسب‌وکار پلتفرم و سازکار پاسخگویی است. رویکردهای معاصر در حکمرانی هوش مصنوعی نشان می‌دهد که دولت‌ها معمولاً میان دو الگو در نوسان‌اند: تأکید بر اصول اخلاقی کلی و انعطاف بالا، یا حرکت به سمت قواعد حوزه‌مند و ریسک‌محور؛ و در عمل، بسیاری از راهبردهای ملی، ترکیبی و «هیبریدی» است (Radu, 2021). برای ایران، ریسک‌محورکردن مسئله هویت این مزیت را دارد که حوزه‌ها را بر اساس «شدت پیامد» و «دشواری جبران»، سطح‌بندی می‌کند و مانع از سیاست‌های یکسان‌ساز می‌شود.

بر این مبنای، حوزه‌های «ریسک بسیار بالا» شامل کاربردهایی است که به‌طور مستقیم با مرجعیت دینی، آموزش رسمی ارزش‌ها و باورها و روایت تاریخ معاصر/انقلاب سروکار دارد؛ زیرا در این حوزه‌ها، خطا، فقط خطای اطلاعاتی نیست، بلکه خطای هویت‌ساز است و می‌تواند اعتماد نهادی و انسجام معنایی را مختل کند. حوزه‌های «ریسک بالا» شامل آموزش زبان و ادبیات فارسی، تعاملات فقهی-مذهبی، تولید محتوای رسانه‌ای عمومی و سامانه‌های توصیه‌گر محتوایی است؛ به‌ویژه توصیه‌گرها به این دلیل حساس است که نه تنها «چه چیزی دیده می‌شود»، بلکه «چه چیزی کمتر دیده می‌شود» را نیز تعیین می‌کند و از این راه، دست‌ورکار فرهنگی را شکل می‌دهد (رحمانی و همکاران، ۱۴۰۳). حوزه‌های «ریسک متوسط/پایین» نیز شامل کاربردهای کم‌تماس (کمتر مرتبط) با ارزش‌ها و هویت (مثلاً بهینه‌سازی صنعتی) است که می‌توان در آنها بیشتر بر استانداردهای فنی و پاسخگویی سازمانی تکیه کرد، هرچند اصل امکان ممیزی و رسیدگی به پیامدهای پیش‌بینی‌نشده، حتی در چنین سطحی نیز می‌بایست محفوظ بماند.

بنابراین، سطح‌بندی ریسک، به‌طور مستقیم به نوع مداخله تنظیم‌گرانه جهت می‌دهد. در ریسک بسیار بالا، سیاستگذار ناگزیر است به‌سمت مجوزدهی حوزه‌مند، ضرورت حضور عامل انسان در حلقه تصمیم‌گیری (نه صرفاً در سطح نمادین)، ممیزی پیشینی و پسینی و

سازکارهای بازخورد و جبران حرکت کند؛ زیرا در این حوزه‌ها، هزینه اجتماعی خطا بالا بوده و امکان اصلاح دیرنگام محدود است. بنابراین، در ریسک بالا، می‌توان ترکیبی از قواعد الزام‌آور و خودتنظیمی تحت نظارت را به کار گرفت.

۶. ترجمه «ریسک هویتی» به الزامات فنی و نهادی

پس از شناسایی حوزه‌های حساس و تعیین سطوح مختلف ریسک، پرسش محوری این است که چگونه می‌توان مفهوم انتزاعی «ریسک هویتی» را به الزامات عملیاتی، قابل اندازه‌گیری و اجرایی تبدیل کرد که در تمام مراحل چرخه حیات سیستم‌های هوش مصنوعی (از فاز طراحی و توسعه گرفته تا آموزش، استقرار و پایش مستمر) مورد استفاده قرار گیرد. در بُعد فنی، اولین نقطه مداخله، لایه «داده» است؛ زیرا سوگیری‌ها و کاستی‌های داده‌محور، نه تنها در قالب تبعیض‌های آشکار، بلکه به شکل‌های پیچیده‌تری مانند پاکسازی ناخواسته ظرافت‌های فرهنگی، همگون‌سازی اجباری سبک‌ها و روایت‌ها و غلبه نامتعارف روایت‌های خارجی درباره ایران، در مدل‌ها بازتولید شده و در نهایت به صورت «دانش رسمی» در خروجی‌های سیستم‌ها تثبیت می‌شود. پژوهش‌های مرتبط با سوگیری در سامانه‌های داده‌ای نشان می‌دهد که مسیرهای ایجاد این اختلال، از مرحله گردآوری اولیه داده‌ها، انتخاب نمونه‌ها، برچسب‌گذاری و حتی در فرآیند پیش‌پردازش و تأثیرات اجتماعی موجود در داده‌ها، بسیار گسترده است و رفع آنها نیازمند رویکردی ترکیبی و چندبعدی است که همزمان از راهکارهای فنی تخصصی و سازکارهای حکمرانی مؤثر بهره‌بربرد (Ntoutsis et al., 2020: 5-8). در این جهت، برای حوزه‌های هویتی پریسک، الزام اساسی می‌بایست «حاکمیت داده» باشد که شامل مستندسازی کامل منشأ داده‌ها، تعیین معیارهای شفاف برای ورود و حذف داده‌ها، ثبت شفاف تصمیم‌های پیش‌پردازش و تعریف شاخص‌های سنجش است که به وضوح نشان دهد مدل‌ها در برابر مفاهیم حساس هویتی (مانند دین، تاریخ، تنوع قومی و زبانی و سبک‌های زندگی) چه خطاهایی را نشان می‌دهند و این خطاها، در چه شرایط و زمینه‌هایی تشدید می‌شود.

سطح بعدی که نیازمند توجه ویژه است، «طراحی مدل و تعامل با کاربر» است؛ در این سطح می‌بایست به وضوح تعیین شود که سامانه تا چه حد اختیار ارائه پاسخ‌های قطعی را دارد، در چه زمان‌هایی باید عدم قطعیت و محدودیت‌های دانشی خود را آشکارا اعلام کند و در چه نقاط حساسی ضروری است تا فرآیند تصمیم‌گیری به متخصصان انسانی واگذار شود. این

همان موقعیتی است که مفهوم «انسان در حلقه تصمیم» از یک شعار کلی تبدیل به یک طرح عملیاتی دقیق می‌شود؛ به‌ویژه در کاربردهای حساسی که به‌طور مستقیم با مرجعیت دینی، آموزش رسمی ارزش‌ها و مفاهیم، یا روایت‌های تاریخی مرتبط است و خطاهای آن، پیامدهای بلندمدت هویت‌ساز خواهد داشت.

در سطح نهادی نیز، تبدیل «ریسک هویتی» به سیاست‌های مؤثر مستلزم ایجاد ظرفیت‌های حکمرانی هدفمند و شفاف است. در قالب این ظرفیت‌ها، می‌بایست آشکارا مشخص شود که «چه نهاد یا شخصی/جایگاهی» مسئول صدور مجوزهای اولیه است، «چه نهاد مستقلی» وظیفه ممیزی مستمر سیستم‌ها را بر عهده دارد، «چه سازکاری» برای پاسخگویی در قبال خطاهای هویتی تعریف شده است و «چه فرآیند تصمیم‌گیری نهادی» قادر است اختلافات میان نهادهای فرهنگی، دینی و علمی را در زمینه استانداردهای هوش مصنوعی حل و فصل کند. مطالعات حکمرانی هوش مصنوعی نشان می‌دهد که دولت‌ها در عصر کنونی هم با چالش سرعت و گسترده‌گی گذارهای فناورانه-اجتماعی و هم با ریسک‌هایی روبه‌رو هستند که جوهره آنها «پیش‌بینی ناپذیری» است؛ از این‌رو، ساختارهای حکمرانی مؤثر می‌بایست هم‌زمان به دو توانایی کلیدی مجهز شوند: «حمایت از نوآوری و خلاقیت» و در عین حال، «مدیریت مؤثر ریسک‌های بالقوه» (Taeiagh, 2021: 145-148). برای تطبیق این رویکرد با شرایط ایران، یکی از ضرورت‌ها، فاصله گرفتن از مدل‌های تصمیم‌گیری سلسله‌مراتبی و تمرکززده و نزدیک شدن به تعریف زنجیره‌ای شفاف از نقش‌ها و مسئولیت‌ها است. زنجیره‌ای که می‌تواند از «کمیته‌های تخصصی» هر حوزه (متشکل از متخصصان در زمینه‌های دین، آموزش، رسانه، تاریخ و فرهنگ) برای تعیین خطوط قرمز و معیارهای ارزیابی گرفته تا «نهاد ارزیابی مستقل» برای آزمون‌پذیری و تأیید ادعاهای شرکت‌های فناوری و در نهایت «سازکار پاسخگویی» که خطاهای هویتی را با جدیتی همانند خطاهای امنیتی و حریم خصوصی پیگیری کند، تشکیل شود. چنین رویکردی ضمن جلب اعتماد عمومی، امکان پاسخگویی، اصلاح و بهبود مستمر را در برابر چالش‌های پیچیده هوش مصنوعی فراهم می‌آورد.

۶-۱. از مفهوم تا ابزار: عدالت فرهنگی به مثابه چارچوب راهنمای سیاستگذاری و طراحی

برای آنکه عدالت فرهنگی از سطح هنجار به سطح ابزار منتقل شود، توجه به سه مجموعه مکمل الزامی است: (۱) مجموعه داده‌ای، (۲) مجموعه سنجش/ممیزی و (۳) مجموعه نهادی. در مجموعه

داده‌ای، اصل بر این است که ترکیب پیکره‌داده‌ها و تصمیم‌های مربوط به وزن‌دهی منابع، بخشی از «تصمیم هویتی» است و می‌بایست مستندسازی شده و قابل بازبینی باشد. در مجموعه سنجش/میزی، می‌بایست از سنجش‌های صرفاً فنی (روانی متن، دقت دستوری) فراتر رفته و به سنجش تحریف مفاهیم کلیدی، کلیشه‌سازی، حذف تنوع زبانی و سوگیری در بازنمایی تاریخ و دین توجه شود؛ این کار نیز مستلزم تعریف دقیق ارتباط «لایه‌های شفافیت» (شفافیت در داده، در منطق مدل و در فرایند تصمیم‌گیری) با حوزه‌های ذی‌نفع از یک‌سو و دستیابی به «زبان مشترک» میان سیاستگذاران و متخصصان فنی، از سوی دیگر است (Graziani et al., 2022). مجموعه نهادی نیز معطوف به چگونگی طراحی «شفافیت» در تعامل انسان-سامانه است تا به‌واسطه آن، هم‌زمان که زمینه ایجاد «اعتماد بی‌جا» را محدود می‌کند، امکان ارزیابی و تصحیح را افزایش دهد. در این چشم‌انداز، آنچه در زمینه ریسک هویتی در ایران آشکار به نظر می‌رسد، ضرورت توجه هم‌زمان به سه لایه: (۱) معنا و روایت (دین، زبان، تاریخ/انقلاب)، (۲) زیرساخت (داده، مدل، پلتفرم) و (۳) حکمرانی (پاسخگویی، میزبانی، مشارکت) است.

۶-۲. شفافیت، تبیین‌پذیری و میزبانی فرهنگی: از «قابل توضیح بودن» تا «قابل داوری بودن»

در حوزه‌هایی که حساسیت هویتی بالا است، صرف ارجاع به «پیچیدگی مدل» یا «دامنه طبیعی خطاها» پذیرفتنی به نظر نمی‌رسد؛ بلکه لازمه آن، قائل شدن تمایز میان انواع شفافیت است. بخشی از شفافیت، فنی است (مانند دسترسی به مشخصات داده و پیکره‌داده)، بخشی از شفافیت، فرایندی است (اینکه چه کسی تصمیم گرفته چه داده‌ای وارد شود) و بخشی از آن، ارتباطی است (اینکه برای کاربر، حدود قابلیت و محدودیت سامانه چگونه بیان می‌شود). این درحالی است که واژگان و انتظارات این حوزه نیز با سطحی از آشفتگی همراه است و می‌بایست مفاهیمی مانند «قابل تفسیر بودن»، «قابل توضیح بودن» و «شفافیت»، با تعریف‌های دقیق و قابل اجرا از یکدیگر متمایز شود تا بتوان آنها را وارد مقررات و ارزیابی کرد (Graziani et al., 2022). برای آنکه مفهوم میزبانی فرهنگی از سطح یک توصیه‌هنجاری فراتر رود، می‌بایست به شاخص‌هایی عملیاتی و پروتکل‌هایی قابل اجرا ترجمه شود. در این زمینه، دست‌کم سه سطح سنجش قابل تفکیک است: نخست، سطح داده که در آن، تنوع و نمایندگی پیکره آموزشی از حیث جغرافیا، سبک زبانی، گونه‌های نوشتاری، حوزه دانشی و نسبت منابع داخلی معتبر سنجیده می‌شود؛ دوم، سطح خروجی که در آن، بسامد و شدت تحریف مفاهیم کلیدی هویتی،

کلیشه‌سازی در بازنمایی تاریخ و دین، حذف تنوع مشروع درون فرهنگی، نرخ خطای ارجاع و میزان آشکارسازی عدم قطعیت بررسی می‌گردد؛ و سوم، سطح فرایند تصمیم که در آن، حدود مداخله انسان متخصص، ثبت تغییرات مدل، مستندسازی به‌روزرسانی‌ها و سازوکار رسیدگی به خطاهای هویتی ارزیابی می‌شود. بر این اساس، ممیزی فرهنگی می‌تواند در سه مرحله طراحی گردد: ارزیابی پیشینی پیش از استقرار، پایش حین بهره‌برداری در کاربردهای حساس، و بازبینی پسینی بر مبنای شکایات، رخدادها و آزمون‌های تنش. نتیجه این فرایند آن است که «قابل توضیح بودن» صرف، جای خود را به «قابل داوری بودن» می‌دهد؛ یعنی سامانه نه فقط از حیث فنی، بلکه از حیث آثار هویتی و فرهنگی نیز در معرض ارزیابی منظم قرار می‌گیرد.

برای ایران، بازتاب عملی/اجرایی این تمایز آن است که در حوزه‌های حساس هویتی، هدف سیاستگذار می‌بایست بر «قابل داوری کردن خروجی‌ها و فرایندها» متمرکز باشد. به بیان دیگر، ممیزی دوره‌ای، آزمون‌های تنش^۸ روی موضوعات حساس، سنجش «نرخ توهم» و خطای ارجاع و نیز الزام به گزارش‌دهی درباره به‌روزرسانی‌ها و تغییرات مدل، می‌تواند از جمله اهداف سیاستگذاری در نظر گرفته شود. این نگاه، ممیزی فرهنگی را از سطح سلیقه‌ای یا واکنشی خارج کرده و به یک سازکار نهادمند تبدیل می‌کند که می‌تواند با معیارهای صریح (مثلاً در خصوص تحریف تاریخی، نسبت دادن نادرست گزاره‌های دینی، یا تولید کلیشه‌های قومی) فعالیت کند و در صورت نقض معیارها، مسیر اصلاح و جبران را فعال کند.

۶-۳. حکمرانی مشارکتی و «نمایندگی فرهنگی»

اگر مسئله هویت، «زیرساخت معنا» دانسته شود، آنگاه می‌توان این پرسش را مطرح کرد که چه گروه‌هایی صلاحیت/ضرورت نمایندگی در تصمیم‌های داده‌ای، معیارگذاری و ممیزی را خواهند داشت؛ زیرا بدون نمایندگی واقعی، شفاف و مؤثر، عدالت فرهنگی به سرعت به اخلاق‌نامه‌های کلی و بی‌اثر تبدیل خواهد شد. پژوهش‌هایی که بر حکمرانی مشارکتی برای هوش مصنوعی تأکید دارد، نشان می‌دهد که مشارکت عمومی و ذی‌نفعان می‌تواند زمینه «افزایش شمول» و «کاهش شکاف بهره‌مندی» را فراهم کند، به شرط آنکه مشارکت صورتی نبوده و به سازکارهای واقعی اثرگذاری (دستورکار، حق دسترسی به اطلاعات و امکان پیگیری) متصل شود (Moon, 2023). در ایران، طراحی «میان‌رشته‌ای و میان‌نهادی» مشارکت، از ترجیحات اساسی

8. stress tests

است. نهادهای دینی و فرهنگی، نه در مقام مصرف‌کننده یا ناظر بیرونی، بلکه می‌بایست در تعیین دستورکار داده‌ای و معیارهای ارزیابی نقش داشته باشند؛ در عین حال که این مشارکت (با تصریح قواعدی روشن) نمی‌بایست به تصلّب یا یک‌صدایی منجر شود. چراکه هدف نهایی، تثبیت یک روایت واحد به هر قیمت نیست، بلکه ایجاد سازکاری است که تنوع درون‌فرهنگی را بازتاب داده و در عین حال، با دقت بیشتری از حوزه‌های پرریسک پاسداری کند.

با این همه، فرض مشارکت نهادی نباید ما را از تعارض‌های محتمل درون ساختار حکمرانی غافل کند. در ایران، بخشی از مناقشات نهادی قابل پیش‌بینی، از تفاوت در مأموریت و منطق عمل نهادها ناشی می‌شود: نهادهای امنیت‌محور معمولاً بر پیشگیری، کنترل ریسک و محدودسازی سوءاستفاده تمرکز دارند؛ در حالی که نهادهای فرهنگی، آموزشی و هویتی بیشتر نگران صیانت از تنوع زبانی، مرجعیت‌های معرفتی، میراث معنایی و پرهیز از مداخله بیش‌ازحد یک‌سویه هستند. از این‌رو، حکمرانی مشارکتی تنها در صورتی از سطح یک مطلوب انتزاعی فراتر می‌رود که با تفکیک روشن نقش‌ها، تعیین رسمی حدود صلاحیت و پیش‌بینی سازوکار رفع اختلاف همراه شود. یک طراحی حداقلی می‌تواند بر چهار پایه استوار باشد: (۱) تعیین مکتوب نقش نهادهای داده‌پرداز، مجوزدهنده، ممیز و پاسخگو؛ (۲) توافق قبلی بر معیارهای ارزیابی در حوزه‌های حساس؛ (۳) تفکیک نهادی میان مرجع صدور مجوز و مرجع ممیزی؛ و (۴) ارجاع اختلافات به یک کمیته میان‌رشته‌ای با حضور نمایندگان حقوقی، فنی، فرهنگی، آموزشی و دینی. بدون چنین ترتیباتی، مشارکت نهادی ممکن است به‌جای افزایش مشروعیت و کارآمدی، به موازی‌کاری، تعارض صلاحیت و کندی در سیاستگذاری بینجامد. در نگاه سیاستگذاری، یک راه عملی، ایجاد «شورای نمایندگی فرهنگی در هوش مصنوعی» در کنار نهاد تنظیم‌گر است؛ شورایی که ترکیب آن شامل زبان‌شناسان، تاریخ‌پژوهان، متخصصان تعلیم و تربیت، فقیهان و متکلمان، جامعه‌شناسان فرهنگ و نمایندگان صنایع بوده و خروجی آن، نه توصیه‌های کلی، بلکه «پروتکل‌های ممیزی» و «راهنمای داده» برای حوزه‌های حساس باشد.

۶-۴. اقتصاد سیاسی حکمرانی و مسئله سلطه پلتفرم‌ها

حتی اگر ایران بهترین معیارها و شوراها را طراحی کند، بدون توجه به اقتصاد سیاسی هوش مصنوعی، سیاست‌ها یا اجرا نمی‌شود و یا به سطحی از «پوشش نمادین» فرو کاسته خواهد شد. در ادبیات سیاستی، تحلیل راهبردهای ملی نشان می‌دهد که بسیاری از دولت‌ها به‌جای

مقررات سخت، به اخلاق محوری و ابهام کارکردی روی آورده‌اند و این شرایط، رابطه دولت و بخش خصوصی را به سمت ترتیبات «هیبریدی» سوق داده است (Radu, 2021: 178-193). هم‌زمان، بازیگران خصوصی با پیشبرد استانداردهای اخلاقی و خودتنظیمی می‌توانند مسیرهای وابستگی ایجاد کنند؛ یعنی استانداردهایی که زودتر «جا می‌افتد»، بعدها به‌علت هزینه تغییر، به‌صورت مسیر غالب باقی می‌ماند، حتی اگر با منافع عمومی کاملاً همسو نباشد (Auld et al., 2022). در نتیجه، اگر ایران «حاکمیت هویتی» را جدی می‌گیرد، می‌بایست هم در سطح زیرساخت (پیکره‌های باز فارسی، بنچمارک‌ها و خدمات پایه) سرمایه‌گذاری کند و هم در سطح تنظیم‌گری، از «وابستگی نهادی» به پلتفرم‌های غیرشفاف بکاهد؛ زیرا در غیر این صورت، قواعد فرهنگی و سیاسی میدان عمومی عملاً توسط شرکت‌هایی تعیین می‌شود که پاسخگویی آنان به جامعه ایرانی محدود بوده و منطق فعالیت آنان نیز عمدتاً تجاری است. آن‌چنان‌که برمی‌آید، مناسبات قدرت در حوزه هوش مصنوعی، تنظیم‌گری را به‌سمت منافع خصوصی متمایل می‌کند و اگر «منافع عمومی» به‌عنوان محور مقررات قرار نگیرد، نتیجه می‌تواند نوعی حکمرانی خودکامه فناوری محور را به بار آورد (Dignam, 2020). بنابراین، روایت بومی این دیدگاه برای بحث هویت، ضرورت توجه هم‌زمان سیاستگذاری به «قدرت بازار مدل‌ها» و «قدرت زیرساخت‌های محتوایی و توزیعی» (پلتفرم‌ها و توصیه‌گرها) است.

۶-۵. مسیر یادگیری سیاستی: پایلوت، ارزیابی و بازنگری‌های دوره‌ای

از آنجا که هوش مصنوعی (به‌ویژه مولدها) با سرعت بالا تغییر می‌کند و ریسک‌های آن نیز در عمل آشکار می‌شود، سیاستگذاری می‌بایست «یادگیرنده» باشد. به عبارتی، با پایلوت‌های محدود آغاز کند، شواهد را گرد آورد، از سازکار اصلاح سریع برخوردار باشد و قواعد را به‌صورت دوره‌ای بازنگری کند. پژوهش‌های مرتبط با «یادگیری حکمرانی» در حوزه‌های دیگر نشان می‌دهد که وقتی مشارکت ذی‌نفعان به فرایند اجرا گره می‌خورد و شواهد به‌صورت منظم جمع‌آوری می‌شود، امکان اصلاح طراحی و افزایش کارآمدی سیاست فراهم می‌شود (Challies et al., 2017: 288-303). برای ایران، یک طراحی واقع‌گرایانه این است که در هر حوزه حساس (مثلاً آموزش زبان فارسی، پاسخ‌گویی دینی، روایت تاریخی یا توصیه‌گرهای رسانه‌ای)، چند پایلوت تحت نظارت راه‌اندازی شود که در آنها، هم شاخص‌های فنی (نرخ خطا، توهم، پایداری خروجی) و هم شاخص‌های فرهنگی-اجتماعی (اعتماد، برداشت هویتی، میزان یکدست‌سازی روایت) سنجیده شده و نتایج به‌طور منظم به نهاد تنظیم‌گر و

شورای نمایندگی فرهنگی گزارش شود. این رویکرد، به جای برخوردهای افراطی یا تفریطی (ممنوعیت کامل یا رهاسازی کامل)، امکان می‌دهد تا توسعه فناورانه ادامه یابد، اما در مسیری کنترل‌شده و پاسخگو حرکت کند. به‌ویژه برای حوزه‌هایی که خطاهای آن «بازگشت‌ناپذیر» یا «تشدیدشونده» است و می‌تواند موجب فرسایش اعتماد عمومی شود.

۷. بسته سیاستی برای حکمرانی هوش مصنوعی و هویت ملی در ایران

چنان‌که در بخش‌های پیشین اشاره شد، «هویت ملی» در عصر هوش مصنوعی، صرفاً موضوع نمادها و بازنمایی‌های فرهنگی نبوده، بلکه به سطح «زیرساخت‌های تولید معنا» منتقل شده است (Bareis & Katzenbach, 2021)؛ عرصه‌ای که داده‌ها، مدل‌ها، معیارهای ارزیابی و سازکارهای توزیع محتوا تعیین می‌کند چه دانشی معتبر جلوه کند، چه روایتی بیشتر دیده شود و چه سبک زبانی و ارزشی به تدریج «معیار» تلقی شود. از این منظر، بایسته سیاستگذاری در ایران، اگر با هدف پیشبرد هم‌زمان توسعه فناورانه و صیانت/بازآفرینی هویت در نظر گرفته شود، این است که بسته‌ای از اقدامات به‌هم‌پیوسته را طراحی کند که صرفاً اخلاق‌نامه یا توصیه عمومی نبوده، بلکه به ترتیبات نهادی، دارایی‌های داده‌ای، معیارهای سنجش و سازکارهای پاسخگویی متصل شود؛ نکته‌ای که در ادبیات حکمرانی هوش مصنوعی نیز با تأکید بر ضرورت ظرفیت دولت برای مدیریت ریسک‌ها و پیامدهای ناخواسته و نیز طراحی ترکیب ابزارهای تنظیم‌گری مطرح شده است (Taeihagh, 2021: 137-157). بر همین اساس، در ادامه، بسته‌ای پیشنهادی در شش محور ارائه می‌شود که در آن، هرچند محورها به‌صورت مفهومی از هم تفکیک شده است، اما در اجرا می‌بایست مانند اجزای یک معماری واحد دیده شده و با حلقه‌های بازخورد و یادگیری تدریجی به‌روز شود. همچنان‌که راهبردهای ملی در سایر کشورها نیز عمدتاً «ترکیبی و هیبریدی» بوده و بسیاری از آنها، به‌صورتی عامدانه و آگاهانه، درجه‌ای از انعطاف/ابهام‌کارکردی را حفظ کرده است تا بتواند با سرعت تحول فناوری سازگار شود (Radu, 2021).

- محور اول: تعریف و تثبیت حوزه‌های حساس هویتی و سطح‌بندی ریسک. تا زمانی‌که در شاکله سیاستگذاری، رسماً مشخص نشود که کدام کاربردها دارای «ریسک هویتی بالا» است، مداخله‌ها یا بیش‌ازحد کلی خواهد شد (و در نتیجه اجراشدنی نخواهد بود) و یا صرفاً در واکنش به بحران‌های رسانه‌ای شکل خواهد گرفت (و در نتیجه، ناپایدار و سلیقه‌ای خواهد بود). در ایران، حساسیت‌ها معمولاً در سه ساحت درهم‌تیده ایرانی، اسلامی و انقلابی

ظهور می‌کند؛ اما برای تبدیل این ساحت‌ها به ابزار حکمرانی، ترجمه آنها به «حوزه‌های عملیاتی» گریزناپذیر است. برای نمونه، پاسخ‌گویی دینی و فقهی، آموزش رسمی زبان و ادبیات فارسی، روایت تاریخ معاصر، توصیه‌گرهای محتوا در رسانه‌های جمعی، خدمات عمومی مبتنی بر چت‌بات‌ها و سامانه‌های تولید تصویر/ویدئو برای اهداف اطلاع‌رسانی یا تبلیغاتی، از جمله این حوزه‌ها است. همچنین، سطح‌بندی ریسک می‌بایست دارای پیامد اجرایی روشن باشد.

برای پرهیز از ابهام اجرایی، هر سطح از ریسک باید به مجموعه‌ای از الزامات متناظر ترجمه شود. برای مثال، در حوزه‌های پریسک (مانند پاسخگویی دینی، آموزش رسمی زبان و ارزش‌ها، روایت تاریخ معاصر و سامانه‌های توصیه‌گر اثرگذار بر افکار عمومی) حضور انسان متخصص در حلقه تصمیم، ثبت رویدادها، الزام به مستندسازی داده و تغییرات مدل، آزمون‌های تنش دوره‌ای و سازوکار گزارش‌دهی اجباری ضروری است. در برابر، در کاربردهای کم‌ریسک‌تر می‌توان از تنظیم‌گری سبک‌تر، خودتنظیمی نظارت‌شده و ارزیابی‌های دوره‌ای بهره‌برد. چنین تفکیکی، امکان می‌دهد که سیاست‌گذاری نه به سمت سخت‌گیری فراگیر و پرهزینه بلغزد و نه در حد توصیه‌های کلی و غیرقابل سنجش باقی بماند.

- محور دوم: ایجاد و تقویت پیکره‌ها و دارایی‌های داده‌ای فارسی و بومی به‌مثابه کالای

عمومی. بدون داده، نه مدل زبانی باکیفیت ساخته می‌شود و نه ارزیابی معتبر ممکن است؛ اما مسئله فقط «کمیت داده» نیست، بلکه کیفیت، تنوع، مستندسازی و امکان ممیزی مسیر تبدیل متن/صوت/تصویر به داده آموزشی نیز بسیار مهم است. از یک‌سو، تجربه‌ها و مطالعات نشان می‌دهد که بسیاری از شکست‌ها و خطاهای پروژه‌های هوش مصنوعی از ضعف زیست‌بوم داده ناشی می‌شود و «ظرفیت داده‌ای»، پیش‌شرط ظرفیت هوش مصنوعی است (Gröger, 2021: 98-108). از سوی دیگر، ادبیات سوگیری نیز یادآور می‌شود که هر یک از مراحل گردآوری، نمونه‌گیری، برچسب‌گذاری و پیش‌پردازش داده می‌تواند با میزانی از سوگیری همراه گشته و سپس در مدل تقویت شود (Ntoutsis et al., 2020: 5-8). بنابراین اگر پیکره‌داده‌های فارسی و بومی به‌صورت «دارایی عمومی با استانداردهای روشن» ساخته نشود، ظرفیت ملی، ناگزیر یا به داده‌های پراکنده و غیرقابل اطمینان تکیه خواهد کرد و یا به مسیرهای وابستگی به پیکره‌های بیرونی/غیربومی خواهد افتاد که به‌طور ساختاری، سبک‌ها و ترجیحات معنایی دیگری را در خروجی‌ها تثبیت می‌کند. بر این اساس، از حیث اجرایی، چند لایه برای این محور قابل پیشنهاد است: الف) تولید و نگهداری پیکره‌های متنی و گفتاری معاصر و کلاسیک

(ادبی، حقوقی، علمی، رسانه‌ای، دینی) با تنوع سبکی و منطقه‌ای، (ب) سازکارهای حقوقی و فنی برای رعایت حریم خصوصی و حقوق پدیدآورندگان، (پ) استاندارد مستندسازی و «ثبت مشخصات داده» برای شفاف‌کردن منشأ، روش پالایش و محدودیت‌ها و (ت) طراحی دسترسی طبقه‌بندی شده (باز/مشروط/محدود) تا هم مسیر نوآوری هموار شده و هم از حوزه‌های حساس در برابر سوءاستفاده‌های احتمالی پاسداری شود.

- محور سوم: طراحی معیارها و بنچمارک‌های بومی برای سنجش عدالت فرهنگی و هویتی. با فرض فراوانی پیکره‌داده‌های فارسی و دسترس‌پذیریِ دارایی‌های داده‌ای بومی، آنچه کماکان می‌تواند چالش‌آفرین باشد، فقدان یا کاستی «معیارهای سنجش» (بنچمارک‌ها) است. چراکه بدون این معیارها، ساحت سیاست‌گذاری، ابزاری برای پاسخ‌خواهی (مطالبه بازخورد) ندارد و توسعه‌دهنده نیز مقصد روشنی نخواهد داشت؛ در نتیجه، بحث هویت به سلیقه و برداشت فردی فروکاسته می‌شود. برای رفع این چالش، می‌بایست دو نوع معیار هم‌زمان طراحی شود: معیارهای فنی عملکرد (اعم از صحت، انسجام، پایداری در برابر ورودی‌های مخرب و میزان «هذیان‌گویی») و معیارهای فرهنگی/هویتی (مانند تحریف مفاهیم دینی، نسبت‌دهی نادرست نقل‌قول‌ها، کلیشه‌سازی درباره گروه‌های قومی و زبانی یا یک‌سویه‌سازی روایت تاریخ معاصر). در این میان، نکته قابل توجه در طراحی معیارهای سنجش، تفاوت «شفافیت» در زبان سیاست‌گذاری و زبان فنی است و اگر اصطلاحات «تبیین‌پذیری»/«شفافیت»/«قابلیت تفسیر» به صورت مبهم به کار برده شود، هم ارتباط میان رشته‌ای مختل شده و هم الزام‌آوری مقررات کاهش می‌یابد؛ از این رو، استفاده از یک طبقه‌بندی روشن برای مفاهیم تبیین‌پذیری و شفافیت، به خود طراحی مقررات نیز کمک می‌کند (Graziani et al., 2022). علاوه بر این، بنچمارک‌های بومی بهتر است عمومی و قابل بازتولید باشد تا جامعه پژوهشی و حتی نهادهای مدنی بتوانند نتایج را راستی‌آزمایی کنند. چراکه پاسخگویی بدون امکان آزمون مستقل، می‌تواند به گزارش‌دهی صوری تبدیل شده و گمراه‌کننده باشد.

- محور چهارم: نهادینه‌سازی حکمرانی مشارکتی و سازکار نمایندگی فرهنگی در کنار نهاد تنظیم‌گر. یکی دیگر از مسائل پیش‌روی سیاست‌گذاری در این حوزه، مواجهه توأمان با پیچیدگی‌های فنی و اختلاف نظر ارزشی/تأویلی در عرصه تنظیم‌گری است. بنابراین، راه‌اندازی سازکار نمایندگی واقعی و مشارکت سازمان‌یافته و مؤثر نیز، یکی از ضرورت‌ها است که در صورت فقدان یا ناکارآمدی آن، تصمیم‌ها ممکن است در تفریط تکنوکراتیک گرفتار شود (و

در نتیجه، مشروعیت اجتماعی آن شکننده شود) و یا به افراط سیاسی کاری/برخورد سلیقه‌ای دچار شود (و در نتیجه آن، پیش‌بینی‌پذیری برای نوآوری را مخدوش سازد). ادبیات سیاست‌گذاری در این عرصه نشان داده است که «چارچوب‌بندی حکمرانی» در اسناد هوش مصنوعی، غالباً با وعده مشارکت اجتماعی همراه است، اما هم‌زمان با چالش‌های جدی مانند «مصادره» توسط ذی‌نفعان قدرتمند و یا دشواری رسیدن به اجماع روبه‌روست (Ulnicane, 2024: 158-177). از این‌رو، سازکار مشارکت می‌بایست از طراحی نهادی دقیقی برخوردار باشد (و صرفاً به دعوت عمومی بسنده نشود). بدین منظور، پیشنهاد اجرایی این مقاله، تشکیل «شورای نمایندگی فرهنگی در هوش مصنوعی» است که در کنار نهاد تنظیم‌گر رسمی فعالیت کرده و ترکیب آن نیز چندرشته‌ای (اعم از زبان و ادبیات، تاریخ، علوم دینی، علوم اجتماعی، ارتباطات، حقوق فناوری، نمایندگان صنعت و جامعه نوآور و...) است. کارکرد این شورا، مبتنی بر «تبدیل دغدغه‌های هویتی به تولیدات اجرایی» خواهد بود که می‌تواند طیف گسترده‌ای از موضوعات (مانند: تهیه فهرست حوزه‌های حساس، راهنمای داده و پالایش، پروتکل ممیزی، قواعد انتشار/برچسب‌گذاری و روند رسیدگی به شکایت‌های عمومی) را دربرگیرد. در این محور نیز، با هدف پرهیز از صوری‌شدن، می‌توان «اختیار اثرگذاری» بر فرایند مجوزدهی/رتبه‌بندی حوزه‌های پرریسک (و انتشار دوره‌ای نتایج فعالیت آن) را برای شورای مذکور در نظر گرفت.

- محور پنجم: ارتقای دانش و ظرفیت میان‌رشته‌ای در نهادهای آموزشی، رسانه‌ای و فرهنگی/دینی. پایداری حکمرانی هویتی هوش مصنوعی، صرفاً با اتکا به ابزارهای سخت (مجوز، ممنوعیت، جریمه) بسیار دشوار بوده و بلکه ناممکن است؛ چراکه بخش بزرگی از پیامدهای هویتی، از مسیرهایی مانند مصارف روزمره، آموزش غیرمستقیم و گردش محتوا در رسانه‌ها رخ می‌دهد. بنابراین، در گامی مهم، بایسته است بکارگیری «ظرفیت انسانی» برای فهم فرصت‌ها و چالش‌ها و نیز برای نقد و ارزیابی خروجی‌های مدل‌ها، بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گیرد. همچنین در سطح دانشگاه و آموزش عالی، تجربه سیاست‌گذاری آموزشی نشان می‌دهد که بسیاری از چارچوب‌های موفق، هم‌زمان سه سطح را پوشش داده است: (۱) سطح آموزشی (کاربرد درست ابزارها)، (۲) سطح حکمرانی (حریم خصوصی، پاسخگویی و قواعد استفاده) و (۳) سطح عملیاتی (زیرساخت و آموزش کارکنان) (Chan, 2023). در ایران، به‌طور ویژه، «میان‌رشته‌ای‌سازی» این محور پیشنهاد می‌شود که به‌واسطه آن، تربیت افرادی که بتوانند بین زبان و فرهنگ از یک‌سو و بین داده/مدل/ارزیابی از سوی دیگر، اتصال و ارتباط مؤثر

برقرار کنند، محقق شود. همچنین می‌بایست برای حرفه‌های کلیدی (مانند معلم، روزنامه‌نگار، مدیر فرهنگی، مبلغ/پژوهشگر دینی) دوره‌های مستمری طراحی شود تا «مصرف منفعلانه» جای خود را به «کاربرد مسئولانه و قابل پرسش» بدهد.

- محور ششم: دیپلماسی داده و همکاری بین‌المللی هدفمند و مشروط. یکی از مهم‌ترین نکات سیاستگذاری هوش مصنوعی در ایران، توجه به پیوستگی اجتناب‌ناپذیر با زنجیره‌های جهانی ابزار، استاندارد و جریان ایده است و اگر سیاستگذاری ایرانی (به‌رغم توسعه داخلی) در صحنه استانداردگذاری و همکاری علمی بین‌المللی غایب باشد، معیارها و الگوهای فراگیر ممکن است علیه منافع و حوزه‌های حساس هویتی آن شکل گیرد. در عین حال که همکاری بین‌المللی این عرصه نیز می‌بایست گزینشی و مشروط طراحی شود. به بیان دیگر، انتقال دانش و ابزارهای متن‌باز، همکاری‌های علمی در ارزیابی و ایمنی و پروژه‌های مشترک برای زبان‌های کم‌منبع/کمتر پردازش‌شده (از جمله، عضویت فعال و مشارکت در پروژه‌های بین‌المللی نهادهایی مانند یونسکو) می‌تواند به تقویت ظرفیت داخلی کمک کند؛ اما در حوزه‌هایی که خطر وابستگی نهادی یا انتقال ناخواسته داده‌های حساس وجود دارد، اعمال چارچوب‌های حقوقی و فنی سخت‌گیرانه، غیرقابل چشم‌پوشی است. در چشم‌انداز نظری، حکمرانی جهانی هوش مصنوعی به‌شدت ناهمگون و متأثر از تفاوت‌های نهادی و قدرت دولت‌ها است و همین ناهمگونی، هم فرصت ائتلاف‌های بدیل را فراهم می‌سازد و هم خطر حاشیه‌نشینی را افزایش می‌دهد (Stanger et al., 2024). بنابراین، «دیپلماسی داده» بهینه برای ایران هم شامل بُعد دفاعی (حفظ دارایی‌های داده‌ای و استقلال) است و هم بُعد آفندی/پیش‌برنده (اثرگذاری در شبکه‌های علمی و فنی و ارائه روایت و استاندارد بدیل در حوزه‌های فرهنگی) را در بر دارد (کرمی و متقی دستنایی، ۱۴۰۳). در عین حال، هرگونه سیاستگذاری واقع‌بینانه در ایران باید محدودیت‌های بیرونی را نیز به‌صراحت در نظر گیرد. تحریم‌های مالی و فناورانه، محدودیت دسترسی به خدمات برخی اپریتفرم‌ها و دشواری تأمین سخت‌افزارهای پردازشی پیشرفته، امکان اتکای پایدار و بی‌هزینه به زنجیره‌های غالب جهانی را کاهش می‌دهد. از این‌رو، بومی‌سازی در اینجا نباید به معنای انزوای فناورانه فهم شود، بلکه باید به‌مثابه راهبردی برای کاهش آسیب‌پذیری ناشی از وابستگی، تنوع‌بخشی به منابع داده و همکاری، تقویت زیرساخت محاسباتی داخلی و استفاده هدفمند از مشارکت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مشروط صورت‌بندی گردد. در چنین شرایطی، دیپلماسی داده نه یک امر تزئینی، بلکه بخشی

از شرط امکان سیاست هوش مصنوعی هویت محور است؛ زیرا بدون توجه به قيود دسترسی، حتی طراحی دقیق معیارها و نهادها نیز ممکن است در سطح آرمانی باقی بماند.

۸. نتیجه گیری

«هوش مصنوعی و هویت ملی در ایران» مسئله‌ای در سطح حکمرانی است؛ چراکه با گسترش مدل‌های مولد و سامانه‌های توصیه‌گر، هوش مصنوعی به میانجی اصلی تولید و توزیع معنا تبدیل شده و از آموزش و پژوهش تا حافظه جمعی، دین‌ورزی و سرگرمی را متأثر می‌کند. در چنین وضعیتی، بی‌تفاوتی سیاستی به معنای پذیرش معیارها و داده‌هایی است که خارج از حوزه اختیار ملی شکل می‌گیرد. در چشم‌انداز نظری نیز، هوش مصنوعی صرفاً ابزار حکمرانی نبوده، بلکه می‌تواند خود به یک صورت نوظهور از حکمرانی بدل شود. بر این اساس، هم‌سوسازی توسعه هوش مصنوعی با هویت ایرانی-اسلامی-انقلابی مستلزم مداخله هم‌زمان در سه لایه زیرساخت، سنجش و نهاد/جامعه است. بسته پیشنهادی مقاله نیز بر همین مبنا ارائه شده است: تعریف حوزه‌های حساس و سطح‌بندی ریسک، سرمایه‌گذاری در پیکره‌داده‌های فارسی، طراحی معیارهای بومی عدالت فرهنگی، حکمرانی مشارکتی با سازکارهای ممیزی، ارتقای دانش میان‌رشته‌ای و دیپلماسی داده. در این میان، «پاسخگویی» (به معنای روشن بودن منشأ داده‌ها، مفروضات مدل، نحوه ارزیابی خروجی‌ها و تعیین مسئولیت در رخدادهای پریسک) محور پیونددهنده این اجزا است.

افق سیاست‌گذاری هویت ملی در عصر هوش مصنوعی، در عین حال که فرصتی کم‌نظیر برای تقویت فارسی و توسعه ابزارهای بومی به‌شمار می‌رود، در بردارنده ریسک‌هایی چون هذیان‌گویی، دستکاری‌پذیری، تولید محتوای حقیقت‌نما و اختلاف‌افکن و نیز چالش‌هایی نظیر سوگیری و مالکیت فکری است. از این‌رو، «صیانت هویتی» در این عرصه، اگر به صورت محدودیت‌های کلی دنبال شود، نوآوری را تضعیف و کاربران را به پلتفرم‌های غیرقابل کنترل سوق خواهد داد؛ همچنان‌که اگر در قالب ساختاری یادگیرنده با ابزارهای شفاف داده، معیار، ممیزی، مشارکت و ظرفیت‌سازی طراحی شود، می‌تواند هم‌زمان توسعه فناورانه، عدالت فرهنگی و امکان بازآفرینی فعال هویت را در زیست‌بوم دیجیتال تقویت کند.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

References

- Abrar, A., et al. (2025), "Religious Bias Landscape in Language and Text-to-Image Models: Analysis, Detection, and Debiasing Strategies", available at: <https://arxiv.org/pdf/2501.08441v1>
- Alrhoun, A., et al. (2020), "Decoding Hate: Using Experimental Text Analysis to Classify Terrorist Content", *The Global Network on Extremism and Technology (GNET)*, available at: <https://gnet-research.org/wp-content/uploads/2020/09/GNET-Report-Decoding-Hate-Using-Experimental-Text-Analysis-to-Classify-Terrorist-Content.pdf>
- Auld, G. et al. (2022), "Governing AI Through Ethical Standards: Learning from the Experiences of Other Private Governance Initiatives", *Journal of European Public Policy*, No. 29, pp. 1822-1844. <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2099449>
- Bareis, J. & Katzenbach, C. (2021), "Talking AI into Being: The Narratives and Imaginaries of National AI Strategies and Their Performative Politics", *Science, Technology & Human Values*, Vol. 47, No. 5, pp. 855-881.
- Bommasani, R., et al. (2022), "On the Opportunities and Risks of Foundation Models", available at: <https://arxiv.org/abs/2108.07258>
- BRAID Researchers (2025), "Response to the Call for input for EMRTD study: Artificial Intelligence, Cultural Rights, and the Right to Development", *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17975180>
- Cesur, M. (2024), "Yapay Zeka Çağında Milli Tarih Anlatıları: Potansiyel Tehlikeler ve "Milli Yapay Zeka" Gerekliliği Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes Akademi*, Vol. 38, no. 4, pp. 840-862. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1544216>.
- Colace, F., et al. (2025), "New AI Challenges for Cultural Heritage Protection", *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 71, pp. 112-125.
- Chan, C. (2023), "A Comprehensive AI Policy Education Framework for Univer-

sity Teaching and Learning”, *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, No. 20. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3>

Challies, E., et al. (2017), “Governance Change and Governance Learning in Europe: Stakeholder Participation in Environmental Policy Implementation”, *Policy and Society*, No. 36, pp. 288-303. <https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1320854>

Crawford, K. (2021), *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*, Yale University Press. <https://katecrawford.net/atlas>

Dignam, A. (2020), “Artificial Intelligence, Tech Corporate Governance and the Public Interest Regulatory Response”, *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*, No. 13, pp. 37-54. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsaa002>

Dubois, L.E. & Walzak, L. (2025), “Blind Scouting: Using Artificial Intelligence to Alleviate Bias in Selection”, *Personnel Review*. <https://doi.org/10.1108/pr-02-2024-0130>

Farrell, Henry (2025), “AI as Governance”, *Annual Review of Political Science*. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-040723-013245>

Graziani, M., et al. (2022), “A Global Taxonomy of Interpretable AI: Unifying the Terminology for the Technical and Social Sciences”, *Artificial Intelligence Review*, No. 56, pp. 3473-3504. <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10256-8>

Gröger, C. (2021), “There Is No AI Without Data”, *Communications of the ACM*, No. 64, pp. 98-108. <https://doi.org/10.1145/3448247>

Karami, A. & Mottaghi Dastanaei, A. (2024), “Pathology of the Impact of Artificial Intelligence on Public Diplomacy”, *Journal of Research on Global Relations*, Vol. 1, No. 3. pp. 81-146. doi: 10.22054/jrgr.2024.78585.1076. [in Persian]

Karampouri, M. & Eslami, R. (2024), “The Governance of Artificial Intelligence from the Perspective of Political Phenomenology”, *Journal of Philosophical Investigations*, Vol. 18, No. 49, pp. 83-110. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2024.58516.3760>. [in Persian]

- Lane, J., et al. (2024), "Narrative AI and the Human-AI Oversight Paradox in Evaluating Early-Stage Innovations", *Harvard Business School Working Paper*, No. 25-001, available at: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/25-001_8ebbe0cb-2a19-453c-9014-1e301e8dd2fb.pdf
- Latifi, H. (2024), "Challenges of Using Artificial Intelligence in the Process of Shi'i Ijtihad", *Religions (Special issue: Theology and Science: Loving Science, Discovering the Divine)*, Vol. 15, No. 5, available at: <https://doi.org/10.3390/rel15050541>
- Mejias, U.A., & Couldry, N. (2024), *Data Grab: The New Colonialism of Big Tech and How to Fight Back*, University of Chicago Press.
- Mohammadimonfared, H. & Taghipoor Javi, T. (2025), "The Role of Artificial Intelligence Technology in Transforming the Nature of War; Based on the Study of Strategic Documents of the Zionist Regime", *Journal of Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, Vol. 6, No. 4, pp. 285-307. <https://doi.org/10.22034/fasiw.2025.483659.1394>. [in Persian]
- Moller, A.G., et al. (2025), "The Impact of Generative AI on Social Media: An Experimental Study", available at: <https://arxiv.org/pdf/2506.14295>
- Moon, M. (2023), "Searching for Inclusive Artificial Intelligence for Social Good: Participatory Governance and Policy Recommendations for Making AI More Inclusive and Benign for Society", *Public Administration Review*. <https://doi.org/10.1111/puar.13648>
- Ntoutsis, E., et al. (2020), "Bias in Data-driven Artificial Intelligence Systems; An Introductory Survey", *Wiley Interdisciplinary Reviews Data Mining and Knowledge Discovery*, No. 10. <https://doi.org/10.1002/widm.1356>
- Ojaghi, H.; Soleymani Roozbahani, F. & Zohoorian Nadali, I. (2024), "The Doctrine of Normativisation and Regulation of Artificial Intelligence", *Quarterly Journal of Government and Law*, Vol. 5, No. 1, pp. 123-150. available at: http://qgl.lri.ir/article_200143.html. [in Persian]

- Pan, L., et al. (2024), "Complexity of Social Media in the Era of Generative AI", *National Science Review*, Vol. 12, No. 1, available at: <https://doi.org/10.1093/nsr/nwae323>
- Radu, R. (2021), "Steering the Governance of Artificial Intelligence: National Strategies in Perspective", *Policy and Society*, No. 40, pp. 178-193. <https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1929728>
- Rahmani, S.; Zolfaghari, I. & Samavat, M. (2025), "Strategic Ethics Management in the Age of Artificial Intelligence", *Journal of Intelligent Strategic Management (JISM)*, Vol. 3, No. 4, pp. 105-120. doi: bumara.3.2.15564.35879841154. [in Persian]
- Rashidi, A. (2025), "Artificial Intelligence and the Challenges of Democracy", *Bi-Quarterly Journal of Theoretical Politics Research*, Vol. 19, No. 36, pp. 351-387. available at: <https://political.ihss.ac.ir/ar/Article/48240>. [in Persian]
- Sadeghian, A. (2025), "Artificial Intelligence in Governance and the Governance of Artificial Intelligence", *Quarterly of New Approaches in Public Administration*, Vol. 2, No. 3, pp. 1-36. <https://doi.org/10.71815/jnapa.2025.1200094>. [in Persian]
- Sourati, J. & Evans, J.A. (2023), "Accelerating Science with Human-aware Artificial Intelligence", *Nature Human Behaviour*, No. 7, pp. 1682-1696. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01648-z>
- Stanger, A., et al. (2024), "Terra Incognita: The Governance of Artificial Intelligence in Global Perspective", *Annual Review of Political Science*. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041322-042247>
- Sui, J.; Shen, H. & Zhou, X. (2024), "Impact of Cultural Tightness on Consumers' Preference for Anthropomorphic AI Services", *Psychology and Marketing*. <https://doi.org/10.1002/mar.22086>
- Supreme Council of Cultural Revolution (2012), "Approval of the Cultural En-

- gineering Map of the Country”. Tehran: Secretariat of the Supreme Council of Cultural Revolution. Available at: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=3468550008609607354>. [in Persian]
- Taeiagh, A. (2021), “Governance of Artificial Intelligence”, *Policy and Society*, No. 40, pp. 137-157. <https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1928377>
- Ulnicane, I. (2024), “Governance Fix? Power and Politics in Controversies About Governing Generative AI”, *Policy and Society*. <https://doi.org/10.1093/pol-soc/puae022>
- UN Expert Mechanism on the Right to Development (2025), “Artificial Intelligence, Cultural Rights and the Right to Development: APC and Derechos Digitales joint submission”. <https://www.apc.org/en/pubs/un-expert-mechanism-right-development-study-artificial-intelligence-cultural-rights-and-right>
- Venugopal, J.P., et al. (2024), “A Comprehensive Approach to Bias Mitigation for Sentiment Analysis of Social Media Data”, *Applied Sciences*, Vol. 14, No. 23, available at: <https://doi.org/10.3390/app142311471>
- Viberg, O., et al. (2024), “Cultural bias and cultural alignment of large language models”, *PNAS Nexus*, Vol. 3, No. 9, available at: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae346>
- Walter, Y. (2024), “Embracing the Future of Artificial Intelligence in the Classroom: The Relevance of AI Literacy, Prompt Engineering, and Critical Thinking in Modern Education”, *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, No. 21, pp. 1-29. <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00448-3>
- Yu, T., et al. (2022), “Artificial Intelligence for Dunhuang Cultural Heritage Protection: The Project and the Dataset”, *International Journal of Computer Vision*, No. 130, pp. 2646-2673. <https://doi.org/10.1007/s11263-022-01665-x>